

*SIDA,
KOYEBA,
KOYEBISA*

**BUKU YA MOSALA MPONA BALAKISI MPE BATEYI
YA LILOBA YA NZAMBE**

Esalamaka na kingelezi
Ndako ya botali minoko, COE

Na ebandeli, esalamadi na Commission Médicale ya kala ya Bakristu (CMC)
1989 – Birgitta Rubenson
Edition ya yambo batali : 1994
Edition ya ibale batali : 2002 (Dr Gesinne Ruppert Mann)

Biteni inso ya buku oyo, bakisa ba foto, bakoki kobalola yango na ndenge ya mposa ya esika ata ko bozwi ndingisa te ya mokomi to ndako eye basali, kaka soki bokaboli yango mpamba (ofele) to te soki boteki mpo na kozwa mbongo eye bobimisaki. Esalami mpo na kotekama te mpo epesa lifuti koleka. Soki olingi kobimisa mukanda oyo mpo oteka, osala mombongo, esengeli osenga ndingisa na mutu asali buku to te na ndako eye ebimisi yango. Esengeli botindela biso moko mikanda miye bosali mpe mizali na biteni ya buku oyo.

MAMBI MAYE MASENGELI KOYEBA

VIRUS (NIOKA)

Bokono bwa SIDA ezali bokono moko boye bopesami na nioka eye babengi VIH (Virus de l'Immuno-déficience acquise).

Nioka wana akokota na makila maye ma sungaka nzoto na liboso ya mikolopi mpe maladi mosusu. Akobandela na mbi maye mapesaka nzela na kobota na katiya makila wana mpe ekobebisa yango na ndenge ya libela. Ntango makila wana (mabebi) ebebisami na VIH, nzoto ekomi kozanga lolenge ya komibatela mpe ekozwa na mpasi te bokono inso ikoya.

Bamonaki VIH (niama ya SIDA) na bamayi ike eye ezali okati ya nzoto ya bato baye bazwi bokono ena. Bobele bayi eya ya nzoto eye ezali na niama wana makasi ekoki kopesa maladi (bokono). Bayi ango ezali makila, mayi ya nzoto ya batata, mayi ya nzoto ya bamama mpe mabele.

BOPESANI TO BOKABOLANI BOKONO BWA SIDA

Bokono bwa SIDA ekopesamaka ntango mayi ya nzoto ya moto oyo azali ya yango, mpe eye ezali na niama ya SIDA koleka na kati ekoti na nzela ya etamboli ya makila ya moto mususu. Niama ya SIDA ekopeseme:

- na bosangani nzoto mwasi na mobali;
- na bopesi (botieyi) makila mpe na bazwi bantonga eye elambami te to te eye ezali na maladi;
- na ntango ya zemi, na ngonga ya kobota mpe na ntango ya komelisa mwana libele.

Banzela oyo ezali banzela ya minene ya bokabwani bokono bwa SIDA, mama ya bokono bwa SIDA. Na banzela ebele lisusu, bamayi ya nzoto ya moto wa bokono (moto

oyo azali na nyama ya sokono bwa SIDA) ekoki kokoto na nzela ya etamboli ya makila ya moto mosusu : ndakisa na ntango ya likama ya nzela toya motuka, to na ntango ya kobota to ntango ya lipasu, to lisusu soki moto oyo azali kopesa lisalisi azali na mpota o loboko.

Niama ya bokono bwa SIDA ekoki kopesama to kokabwalani te :

- na bofandi elongo, na bosimbani maboko, na bopesani ekopi (kasi otanga ya ekopi ya lolemo, bokoki kosangisana makila na mwa mpota ya mike-mile eye ekoki komemela bozwi bokono)
- na kolya to komele elongo, to na bokabwani bilamba;
- na kokosola;
- na ba nzinzi to mpe bangungi.

BOPESANI MALADI ONZELA YA BOSANGISI NZOTO MWASI NA MOBALI

Niama ya bokono bwa SIDA epesamaka mingi-mingi na nzela ya ekobo. Esengeli kobete nsete makasi mpo na nzela oyo. Ebongi malamumu ete bilenge bayeba, mpe bayeba malamumu koleka na monoko ya balakisi to ya baboti kasi na monoko ya baninga bilenge te; esengeli bakima komekola to koyeba na ndenge na bango SIDA ezali nini to mpe onzela ya bisalasala ya mabe.

Ezali mpe mabe te mpona bokolongono bwa nzoto soki baboyi bosangisi nzoto, ata ko ntango (mikolo) ebele, ezala mpo na basi ezala mpona mibali. Ezali nzela ya malamumu mpenza mpona bokimi kozwa bokono. Ezali kaka bokono bwa SIDA te, ezali mpe na makono masusu maye mayelaka nzela ya bosangisi nzoto. Mosusu okabi ya makano ena ekoki kopesa biso nzela ya kozanga kobota na nsima o kati ya bomoi bwa biso.

“Bilembo ya bolingo ezali mpe na lotomo lokola bosangisi nzoto mwasi na mobali”

Bondeko bwa makasi mpe bwa lokumu etongamaka na mokolo moko te. Kopengwa ekosala te bondeko wana ekufa.

Na ngonga ona ezali komonono ete ezali malamu kozala na molongani mosusu, kasi motuya yanga ezali mpenza makasi koleka sima. Mabaku ya bozwi SIDA to maladi ezali komata se komata bobele na motango ya balongani.

Mpo te omibatela na mabaku ena. Esengeli kozala na molongani se moko mpo ya bosangisi nzoto mwasi na mobali, molongani oey azali se mpo na yo moko.

Moto oyo azali kosangisa nzoto na balongani ebele to te azali kosala ekobo na basi ya ndumba, azali mpene ya mabaku ebele ya kozwa maladi. Lelo oyo, mibali ike balukaka kosangisa nzoto na bilenge basi to basi baye nanu banuni te mpo bakolikya te bakokima bongo maladi ya SIDA. Mbala mingi, mobali azali na bokono mpe apesi yango ne elenge mwasi.

Esengeli kokebisa bilenge basi na basi ya bilenge na likama eye ekoki koyela bango na bosangisi nzoto mwasi na mobali na ba mibali baye bakoli. Na ba ekolo mosusu, bazali kokanisa ete bakoki kobikisa na bokono bwa SIDA ntango bosangani mobali na mwasi ngondo. Ezali makanisi moko ya mabe. Na mikolo miye, kisi ezali te eye ekoki kobikisa na bokono bwango. Bokono ekobanda kokolo kaka na nzoto ya mobali oyo azali na yango mpe ekopesama na mwasi ya elenge oyo akoki kozwa yango. Elenge mwasi mpe azali kosalela likama eye ekoki koyela ye mpamba te mposo ya nzoto ya basi yaye ezali naino mpete mpe ekoki ko katana na ntango ya bosangani nzoto mwasi na mobali, yango ekopesa nzela na nyama ya SIDA ekoto okati ya nzoto ya ye.

- Na bikolo bike, bakanisaka ete mosala ya kosangisa nzoto mwasi na mobali yango nde elemba ya bokomi mokolo ete bilenge bazali ko "vivre" mposa makasi ya bosangisi nzoto basi na babali naino bakoli te. Balakisi na ba animateurs ya bilenge na mpe baboti basengeli basala elongo mpene ya bilenge mpote babongola makanisi mana. Na ekolo zambie, biteyelo bakelaki masanga esika wapi bakoki kokoto kaka baye balaki ete bakosala ekobo te. Masanga yango ezali kosalisa mingi na bitumba ya SIDA mpe ezali makanisi maye masengeli masalela bipayi mosusu.
- Nyoka to nyama ya SIDA ezali na kati ya mayi ya bobali to mayi ya bomwasi. Ekoki kopesama na mwasi na mobali to mpe na mobali na mwasi (bosangani mwasi na mobali), mpe na mobali na mobali (bosangani nzoto ya ba mibali mibali). Nabosangani bwa nzoto mibali na munzinci (anus) yango nde eleki mabe na makama ya bozwi maladi to bokono bwa SIDA.

Bosangani nzoto na bato ba lolenge yoko (homosexualité) ezali mposa ya moto wa lolenge moko na moninga. Bosangani nzoto bwa bato ba lolenge yoko ezali epai ya mibali(homosexualité) lokola mpe epayi ya basi (lesbiennes). Ndenge ya botali makambo, bamonaki ete na motango ya bato ya molongo mobimba 4 à 8 % bazali bato baye basanganaka nzoto na baninga ba lolenge yoko. Na bikolo mingi o mokili bandimaka te lolenge ya bosangani wana, mpe na bisika mosusu, epekisami na mibeko mia mboka. Yango wana, bato baye bazali ndenge wana bandimaka te balobela makanisi ya bango.

Toyebi te mpo na nini bato ya ndenge wana (basangisi nzoto na baninga ba lolenge yoko) bazali. Bazali mpe na bokasi ya kobongola bango moko te. Balingaka lokola bato oyo balingaka mwasi na mobali mpe bakoki kozala na bondeko ekoki kokoba. Bazali mpe bato lokola ba mususu, basalaka mpe misala na kati ya lingomba lokola batu mosusu. Tokoki kobwaka to kobwakisa bango te likolo ya makanisi ya bango ya bolingi.

Bosangisi nzoto na bato balolenge yoko bazali bokasi mingi te o liboso ya VIH/SIDA ndakisa baye basanganaka nzoto basi na babali. Soko ezali bongo, ezali te mpo bozali bosangisi nzoto na bato ya lolenge yoko, kasi mpo na misala mia bango mia bosangani nzoto. Bosangisi nzoto na bato ya lolenge yoko bike bazwaka bokono ango te.

Bibateli (condom, capote anglaise) ezali kobatela malamumu na bokono mpe na bozwi zemi, kasi na ndenge ya kokoka te. Esengeli kolata yango na ndenge elongobani mpe ntango inso ya bosangani nzoto. Bibateli baselelaka yango mbala yoko. Na nsima esengeli obwaka yango.

BOPESANI (BOKABOLANI) NA NZELA YA MAKILA

Bato baye bayebi ete bazali na mbuma ya mikolopo (to nyama) ya SIDA bakoki kopesa makila te mpo ba salisila ango bato bazangi to basili makila, mpe bakoki kopesa biteni ya nzoto na bango te mpo te basalisa baye bazali na mpasi. Esengeli batala malamumu na masinu makila eye bakoki kozongisa bato mpo te toyeba ezali na nyama ya VIH te.

Libaku ya bozwi maladi ezali te na moto oyo azali kopesa makila. Baye bazali nzoto kolongono, mpe baliaka malamumu mpe bayebi bazali na mbuma ya niama ya SIDA te, basengeli kopesa makila ma bango tango bazali na yango mposa.

Bisaleli ya songe to eye ekataka –ndakisa ntonga, ba mbeli ya lupitalu, ba “zilete”, bantonga mpo ya kotobola matoyi, bisaleli ya manzaka-esengeli basalela yango moto moko mpamba. Soki te, esengeli ko ntokisa yango na mayi ya moto liboso ya kosalela yango moto mosusu.

Na biloko ike, niama ya SIDA epanzana na bimeli bangi baye basalelaka banso ntonga yoko.

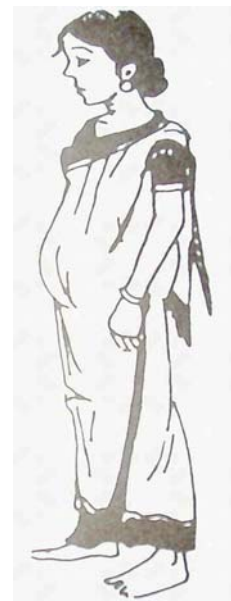
ZEMI MPE KOMELISA LIBELE

Basi ya zemi baye bazali na mbuma ya niama ya SIDA basengeli bazala mayele. Zemi ekoki kolakisa mbango mbango bilembo bia SIDA.

Ezali mpe na likama mosusu : nyama ekoki kopesama wuto mama kino mwana liboso ya mbotama. Bobele moko okati ya misato (1/3) ya bana bakobotama na bamama baye bazali na nyama ya SIDA bakozwa yango.

Mwasi inso oyo ayebi ete azali na nyama ya bokono bwa SIDA, asengeli akima komema mokumba mpo ete akoka kozala nzoto kolongono mikolo ebele. Mobali na ye asengeli asalelaka bibateli mbala inso bakosangisa nzoto mwasi na mobali.

Kasi ekoki kosalama mpe ete balongani bakoka koyoka mposa ya kobota mwana. Mpo na yango, mwasi na mobali basengeli kotuna na moto oyo ayebi malamumu (makambo) mambi matali VIH pe SIDA mpo bayeba nini basengeli kosala.

Toyebi ete likama ya bopesi niama ya SIDA na mwana na ntango ya zemi to na mbotama ekoki kokoma muke soki mama azomele bakisi oyo babengi anti-retroviraux (kisi oyo esalaka ete niama ya SIDA ekoka kobotama lisusu mingi te) na ba mposo ya suka ya mokumba (zemi) mpe na mwa ngonga sima ya kobota. Na ba mboka mosusu, bakisi wana minganga ebele bayebi ndenge ya kosalela bakisi wana. Lokola bakisi wana ezali na makambo ya nsima maye tokanaki te mokano ya kozwa yango to te esengeli ekamatama sima ya komono to bokutani na molendisi ya mateya ya SIDA to te monganga oyo ayebi mpenza malamumu mosala mwa ye mpe asali yango bambula ebele.

Mikolopo to nyama ya VIH ezalaka na miliki ya libele ya mama kasi na motango ya makasi te. Toyebi ete moko okati ya misato ya makambo matali bopesami VIH longwa mama tee na mwana, esalamaka na nzela ya komelisa libele, mibale na misatu mosusu etikali eyaka na nzela ya zemi to na mbotama.

Epai mosusu toyebi ete na mwana oyo amelaka libele te likama ya kozanga bokolongono ya nzoto ezali mwa mingi. Yango wana tosengi bamelisaka bana libele na ndenge esengeli atako likama ya bopesi nyama ya VIH ezali.

Tokanisa ete 70 % ya bana babotami na bamama baye bazali na mbuma ya nyama ya SIDA bazali na bango nzoto kolongono ata ko bamelisa bango mabele.

Mwana oyo amelaka libele te azali kowelega likama mpona bokolongono bwa nzoto ya ye koleka likama ya bozwi nyama ya bokono bwa SIDA ntango azali komela libele ya mama na ye.

Toyebi bamama ebele na mbuma ya nyama ya SIDA kasi bamelisa bana na bango mpe bapesa bango bokono bwa SIDA te.

Mbano ya komelisa mwana na libele ezali se mingi, yango mama asengeli kokoba komelisa mwana libele, ata ko ye mei to mwana bazali kobela tii kino bakoluka lolenge esusu ya eleko ya bokono.

BOTALISI NZOTO MPONA BOMONI (BOKUNDOLI) MALADI

Sik'oyo, lolenge ya komona soki moto azali na nyama ya bokono bwa SIDA to VIH, elakisi nyama eye epesaka SIDA. Nzela eye eyabani mingi ezali test eye babengi ELISA eye ezali mbangu mpe mpasi te, na lolenge ya WESTERN BLOT. Epesami mpo na kolakisa ezaleli ya nzoto o liboso lya nyama ya SIDA. Ya mbala oyo botalisi ya mbangu ezali kopesa eyano ya malamumu. Ezali kaka na makambo eye ezali solo na ntina bakoki kosalela botalisi nzoto na lolenge WESTERN BLOT mpo na komona nyama ya VIH.

Tango nyama ekoti na makila, elekaka basanza mibale to motoba liboso ete nzoto elakisa bokasi bwa nioka (nyama) ya SIDA. Soki kotalisa nzoto elakisi ete maladi ezali te, elingi kolakisa te ete moto wana azali na bokono te. Solo soki moto atalisaki nzoto sanza mibale to motoba liboso, eyano esengeli ezala ya malamumu (ezali kolakisa ete maladi ezali te).

Botalisi nzoto ezali na motuya mpenza –yango esengeli kosala yango soki mpenza ntina ezali. Tokosala yango na ntango eye :

- mpo toluka SIDA na bato baye bazali kolukisa bilembo ya bokono. Bilembo bia SIDA bikokani na bilembo ya mikono misusu esengeli mutu wa bokono ayeba ete bozwi kotala nzoto na ye mpo ayeba eyano nini bozwi ;
- Mpon bayekola ndenge nini nyama ya VIH ezali kopanzana o kati ya lisanga ya bato ; mpo na yango bakosala botalisi na bato baye baponaki lokola ndakisa ya makila eye bazwaki epayi ya ebele ya bato baye bayebani te. Wana ezali na ntina makasi ;
- Mpo ya komona maladi ya VIH epayi ya bato baye bazalaki liboso ya nyama mpe balingi bayeba soki bazali na maladi.

Ezali na ntina te mpo osala botalisi nzoto na bato nionso baye o esika ya bozwi kisi, ndakisa o liboso ya lupasu. Mikano ya bopeto eye ekoki kokimisa biso ba bokono eye

elekilaka na nzila ya makila ndakisa hépatite B to malaria, misengeli mizala mpe miango mikoko mpo te bokima bokaboli VIH na batu ya bokono esusu to na basali.

Soki basali momekano noki sima moto awuti o liboso bwa maladi, ekolakisa maladi te mpe momekano wana ezali na ntina te. Esengeli momekano ya botalisi nzoto esalama na nsima sanza mibale to misatu mpo epesa eyano ya malamumu.

Liboso ya kosalisa ye momekano, botalisi nzoto, moto asengeli koyeba nini ekoyela ye na nsima ya bomoni ete ezali na maladi o kati ya ye. Soki eyano elakisi ete maladi ezali o kati, esengeli moto ayeba yango mpe balendisa ye na ndenge nzoto na ye ekobaluka mpe ndenge nini bomoi na ye bokokoma. Soki momekano mwa botalisi nzoto elakisi ete maladi mazali te o nzoto, esengeli lokola kolendisa moto wana mpe kolakisa ye ndenge nini na mikolo mikoya asengeli kokima (na nzela ya bizaleli eye ekoki koyela ye makama. Ezali mabe mpe bosembo te na kosalisa moto momekano ya botalisi nzoto na koyeba te biyano bia yango mpamba te, akosala eloko moto te mpo ete abalola ezaleli na ye na makambo matali bosangani nzoto mwasi na mobali. Elakisi kobebisa momekano mpe makoki mosusu ya motuya. Ezali na ntina ete biyano bwa momekano wa botalisi nzoto ne bokono bwa VIH bitikali sekele: bobele moto oyo asali momekano wana na moto oyo asalisi yango bango nde bakoki koyeba biyano. Mokano ya koyebisa eyano na moto mosusu ezali kaka bobele na moto oyo asalisi yango. Ezali mpenza na ntina mpo banguna bakoki kozwa sango ena mpo bamonisa mpasi na libota ya moto oyo azali na mbuma ya bokono bwa VIH.

BILEKO MPE BILEMBO

Soki moto azwi mikolobo bwa VIH, akomema niama to mikolobo wana tee suka ya milolo mia ye. Moto akoki kozala na niama ya VIH mikolo ebele kasi azali kolakisa ata elembo yoko te. Na bato oyo bazali ya kobela mwa mikolo (ndakisa maladi ya kosukosu to TBC) to te baye bazali na bokasi mingi te (ndakisa basi ya mokumba to zemi) maladi ekobokwama to kokola na lombango koleka bato baye bazali na bokasi mpe nzoto kolongono.

Moto oyo azali na niama ya VIH akokamata mbangu maladi (makono) masusu, mpamba te, VIH akolembisa binama eye ebatelaka nzoto. Ezali na ntina enene ya kopesa kisi ya maladi eye esusu babengi “ya mbalakata” (opportunistes) mpamba te eyaka na nzela ya bolembu bwa nzoto.

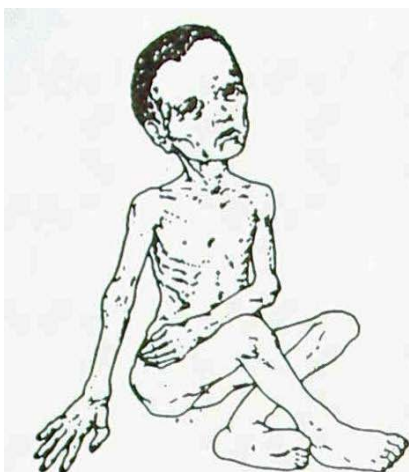
Bilembo ya SIDA eye tomeseni nde yango oyo :

Pulu-pulu, kokondo, bobimi makwanza to mapalata, kosu-kosu, fele-fele, mpota na munoko.

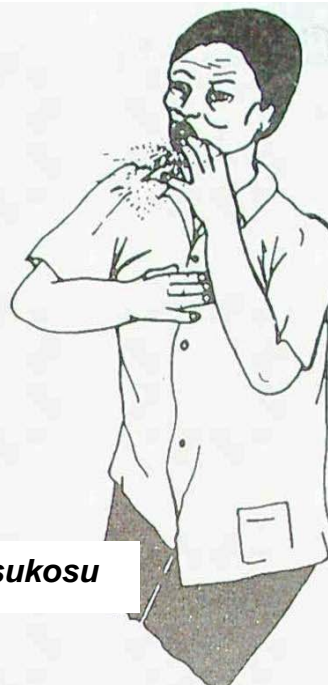
Bilembo biango bikokani na bilembo ebele ya maladi mosusu. **Bato baye bazwi SIDA te mpe bazali kolakisa bilembo bina**, bakanisa te bazwi maladi ya SIDA.

Ntango moto azwi SIDA, akolakisa bilembo ekesani liboso baloba ete ezali SIDA. Soki moto alakisi ebele ya bilembo wana pulu-pulu, fele-fele, kosu-kosu mpe bokiti bwa kilo

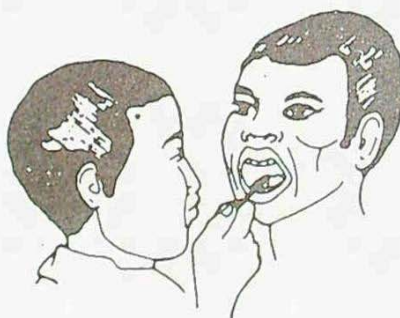
bwa nzoto ete akangami ya yango mikolo ebele, to sengeli komituna soki ezali SIDA te. Esengeli bongo kosalisa momokano ya kotalisa nzoto mpo te bamono yango mpe bayeba kopesa kisi mpo na maladi ya mbalakata.

Bokiti bwa kilo bwa nzoto

Kosukosu

Bapota na monoko

Felefele to fievele

Mokosa o nzoto

NDENGE NINI YA KOBIKISA (KOPESA KISI) NA BATO BAZALI NA SIDA

Kisi oyo ekoki kpesama mpo ete SIDA elongwa to te esila ezali te, yango wana, ezali se bongo na ntina te na kokanga na lopitalo moto oyo azali kobela SIDA to azwi SIDA. Soki bamoni maladi mpe bapesi kisi mpona maladi esusu eye ekanganaka na VIH, ndakisa kosu-kosu to maladi na ntolo, esengeli kozongisa batu na bokono o ndako ya bango mpe kopesa bango bakisi eye bakoki kolandela o ndako.

Mbala mingi ebongaka moto wa bokono azala epai ya ye na nzinga-nzinga ya libota lia ye, na esika ete batika ye na lopitalo. Bato bazali na bokono bwa SIDA basengeli :

- kopema mingi;
- kolia bileyi ya malamumu mpe komela mingi;
- kozala na masolo ya bandeko ba bango mpe baninga;
- kokima masanga mpe komela likaya.

Esengeli mpe bato ya libota bayeba malamumu mambi ike matali bokono ena mpo ete bakimaka ye te, bazalaka mpembeni na ye moto oyo azwi bokono. Esengeli mpe bayeba ete bakokima to bakomibikisa soki batosi bokimi mai yonso ya nzoto ya moto wa maladi **ekobatela** bango.

Ezali motuya mpenza mpo bamipesa na bosalisi mpe bolakisi ete bazali elongo na ndeko oyo azali kobela. VIH ekokabwana kaka na bosimbi to botuti nzoto na mobeli te. Moto wa bokono azali na mposa makasi ya kolendisama mpe ayeba ete balingi ye.

KOYEBISA MOTO INSO

Mangwele to kisi eye ekoki kobikisa SIDA ezali te. Yango wana, ezali mpenza na ntina enene toyebisa moto inso akoka komibatela mpe ayeba kozwa kisi ya maladi (bokono) oyo. Baye banso batangisaka ezala lolenge nini, basengeli koyebisa bana kelasi ba bango to te baninga ba masanga ma bango nionso oyo etali bokono bwango.

Insérer la page 17 de la version anglaise

Tango tobandi masolo ma bomwasi to bobali mpe bosangisi nzoto mwasi pe mobali,, esengeli toyoka maye bato bazali koloba mpe kokanisa na ntina na makambo oyo mpe kokeba kobwakisa makambo oyo matali bango mpenza.

Ezali na yango mpasi te na molakisi to moteyi ya liloba lya Nzambe mpo ete amilakisa moto wa malamumu mpe oyo akoki kolonga komekama yonso. Kasi, tozali kobalola efandeki ya bato te ntango tozali koganga “esengeli kosala boye to boye te ” mpe ntango tozali kobangisa bango. Mpote tosalisa bilenge babalola efandeli to bizaleli ya bango o liboso lya masenginia esengeli kolobela na bosolo ba nkokoso eye ezali mpenza okatya yango. Bato bazali na mposa ya bozwi malendisi na maye masengeli mpo te babalola efandeli na bango, malendisi eye ezali kozwa makambo maye matali nango.

Lolenge yoko ya kopekisa ete bokono bwana bo mpanzana, ezali bobele koyebisa moto inso lolenge nini bazwaka bokono bwango mpe ndenge kani tokokima makama ya bozwi makono bwana. Bilenge basengeli koyeba VIH/SIDA ezali nini mpe ndenge nini niama elekanaka liboso ya bosangani nzoto mwasi na mobali. Ntango bazwi kala niama ena, Nzambe ezali lisusu na ntina te.

Ezali mpenza solo mpasi mingi te na kolobela makama ya bozwi maladi ya SIDA na nzela ya bozongisi makila mpe makama ya bozwi SIDA na nzela ya mokumba to zemi. Ezali mpenza mpasi mingi na kolobela bozwi SIDA na nzela ya nzoto ya biso basi to mibali, mpamba te na bikolo ike makambo ma ekobo balobelaka yango te. Esengeli bongo tolongola soni wana to ekila wana mpo ete toyeba kopesa mayebisi ya malonga mpe ya solo. Bozwi SIDA na nzela ya ekobo nde yango eleki mingi mpe tokoki kosukisa yango te soki tolakisi na mato nionso te bokono bwango ezali nini mpe ndenge nini tokoki kokima yango. Balakisi, bateyi na maloba na Nzambe to basali na ye, na bateyi ya bilenge bazali na mokumba makasi ya kopanza sango okati ya lisanga. Bana kelasi baye bayokolaki makambo matali SIDA bakoki mpe kolakisa mango o kati ya mabota ma bango.

Mpo ete otangisa mpe olakisa o liboso mateya ma yo, ezali malamumu bozaju na libaya, na ba foto to bilili ya mateya. Bato mingi bakanga mingi-mingi oyo bamonaka koleka oyo

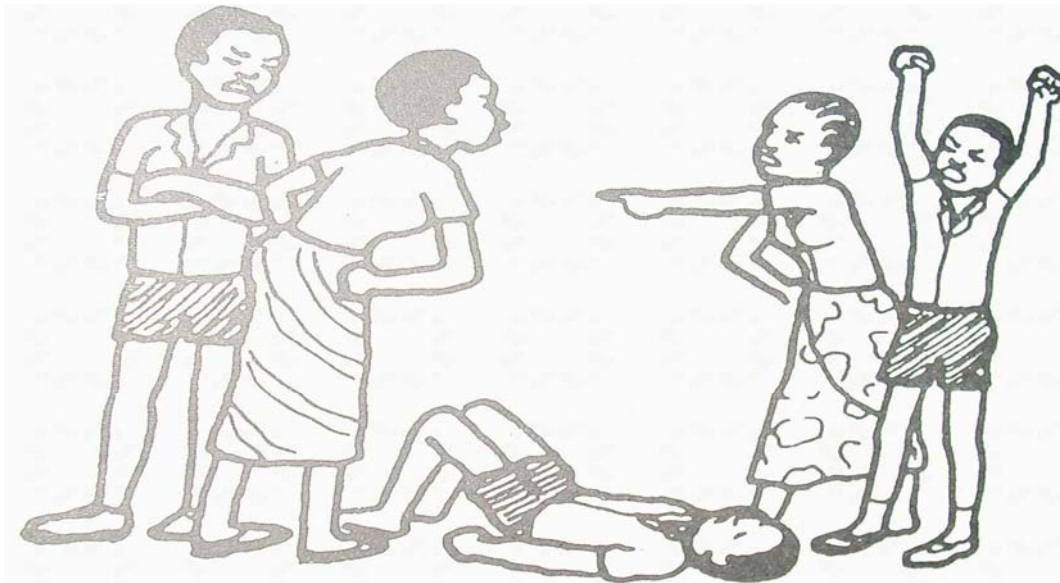
bayokaka. Ekolela malamu mpenza soki bopesi na bana kelasi mikanda miye bakoki kotanga bango moko mpe bakoki kosimba na mutu.

Ekozala mpe malamu ntango bozali kosolola makambo ya ekobo, bosangisi nzoto mwasi na mobali, bokabola mibali epai, bilenge basi mpe epai. Bato na bato bakoki komona baninga soni mpote balobela makambo etali nzoto ya bo mwasi to mobali na baninga ba kelasi. Malamu mpe ezala molakisi ya mwasi mpo na bilenge basi, mpe molakisi na mobali mpo na bilenge mibali.

Mbala mingi bato bazalaka na nsoni mpo balobela makambo etali makanisi ma bango na efandeli ya bango. Mpo bobanda masolo na bango, ebongi malamu kotuna bango nini basusu bazali kosala na ndenge na bango. Biyano bakopesa, epesaka mingi mingi nini bato basalaka bango moko mpe ezali ebandela ya masolo.

Mpo ete tokotisa na mitu ya bato lolenge ya sika ya efandeli to etamboli, esengeli koluka lolenge esusu mpe mikanda to ba foto mosusu. Maboke, lisano ya bikeko mpe ekoki kosalisa.

Molakisi ya mwasi to mobali akoki mpe kokoma mwa lisapo ya maboke eye ezali o mboka moto azali na mbuma ya niama ya SIDA avandi; balakisi bongo ndenge nini bato na nzinga-nzinga na ye basalaka na ntango ena. Bana kelasi bakoki kolakisa lisapo wana o liboso ya lisanga lya baboti.

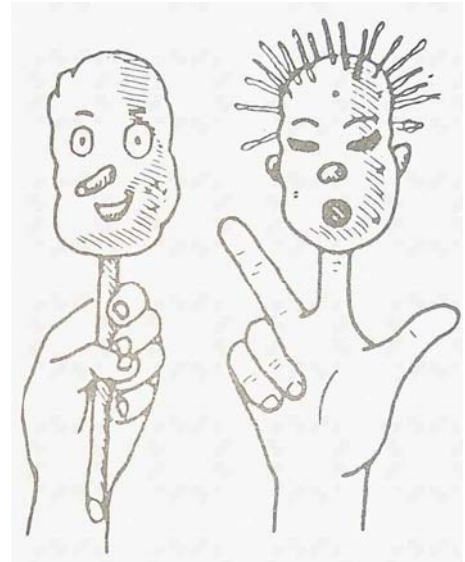

Na kati ya eteyelo, bana kelasi bakoki kokamata moto ya moto nini akosala na ndenge bango moko bazali kokanisa. Moko wa bango akoki kozala mwasi wa sembo oyo ofandaka, atikalaka na ndako, mosusu akoki kozala mobali oyo avandi o engumba, wa misatu azali moninga oyo azali kolendisa tata wana, mpe ya inei mwasi ya ndumba.

Bikeko ya bana popi ezali mpe lolenge malamumu ya kolakisa maye masengeli koyeba na oyo etali SIDA.

Tokoki kosala yango na bandunda to makasa esusu. Mpona elongi mpe suki, tokozwa mabanga ya mike na biteni ya nzete.

KOLENDISA MPE KOTAMBOLA ELONGO NA BABELI

Bato baye bazali kobika na bokono bwa VIH/SIDA, elongo na bandeko mpe baninga na bango, bazali na mposa ya kosungama mpo ete bandima likambo oyo eyeli bango, mpe bazwa mpiko mpona kowumela bongo. Eyebani mingi ete bokono oyo ekomemaka bobangi, nkanda, nsoni mpe koboyama na bato na lisangaBoma, nkanda, nsoni ezali nde makambo maye maladi wana emamaka, mpe ma bendaka mingi mingi bolungwi, bakabwani.

KOBANGA

Likambo liye likozala mingi o liboso bwa SIDA, ezala mpo na moto azali kobela, ezala mpo na baninga o kati ya lisanga, ezali nde Boma. Boma ekomema mingi na nkanda, yango ekoki kobebisa makambo nsima. Esalamaki te moto azwi maladi ya SIDA abomi moto oyo apesi ye yango, to mpe azwi maladi ya SIDA abomi moto oyo apesi ye yango, to mpe azwa mokano ya kobabula maladi na batu basusu mpo azala ye moko te na liwa na ye. Mbala mosusu, na bisika mosusu, bandeko ba bwakisa libota eye moko na bango azali na bokono to mpe batumbi ndako na bango.

Mpo tokima makambo ya mabe-mabe ya lolenge wana, esengeli tosalisa bato, bamema mpasi mpe makanisi ma bango na kozangaka kosala mabe na baninga. Ntango bayebi mpe bazali na elikia ete tozali kolinga bango, wana nde ezali lolenge elamu ya kosalisa bango.

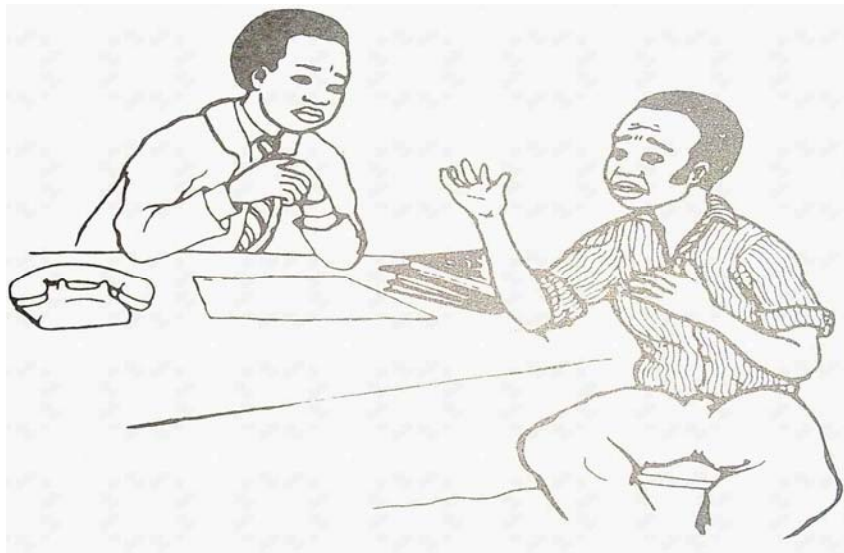
Bato baye bazali kobanga kozwa VIH to te bayebi bazali na yango, bazali na mposa balobela yango. Bazali na mposa bakabola bobangi bwa bango mpe nkanda na bango. Kaka kolobela mpamba makambo maye bazali kovandela, mpe nkokoso eye bazali na yango ezali kosalisa bango bandima makambo na bango. Mbala mingi, boma ya kozwa eleki mabe likambo ya koyeba ete solo ozali na SIDA.

Yango wana eleki malamo komitalisa nzoto mpo ete oyeba nini esengeli osala, atako eyano ezali ya mabe. Makanisi nionso ya lokuta mpe ya mabe eye ezali kotambola (likolo) mpo na VIH/SIDA ezali bobele kobotisa boma, makambo ma bokabwani (boyinani) eye ezangi ntina. Wuta bozwi maladi, ntango ya maladi tee tango ya liwa, ntango ebele elekanaka na kati wana, mpe ezali na ntina te moto akoka kosepela na ntango ena.

Botutami, koboya mpe kozanga kondima ezali makambo ma liboso ma moto oyo ayebi mpasi nini ezali kotungisa nzoto na ye. Wana akondima motindo na ye akomi, bomoi ya sika ebandi ata ko etondami na makambo makasi ya bobangi, ya nkanda mpe ya mawa. Tokoki kokamata eteni yango na lolenge mibale : - na ndenge ya kondima mpe koyebisa mawa ma ye, - to na ndenge ya koboya kondima motindo oyo ya sika to pe kosambisaka basusu. Ntango wana inso, moto na maladi, mpo ete abika malamu elongo na mitungisi oyo, azali na mposa ya bolendisi.

Na bokebi nzoto na ye (ndakisa komibatela na makono ya mike mike eye eyaka nsima, koboya komela masanga na likaya), akoki kobongola bomoi bwa ye. Bato baye bazali ya mbuma na maladi, bakoki kofanda mpe kosala lokola liboso, kasi basengeli ba batela na ndenge ete bakabula maladi na bato basusu mpe basengeli bakima bazwa maladi mususu te. Lolenge ya malamumu ezali se koboya kosangisa nzoto mwasi na mobali. Mpo na balongani esengeli balataka bibateli.

Na masanga maye mazali na bokono bwa SIDA, moto nionso esengeli azala lokola se azwa maladi kala. Eloko moko te ekoki kolakisa kaka na libanda soki moto boye to boye azali na mbuma maladi to te, yango wana ezali malamumu moto na moto ameka kokima likama. Masanga maye mayebi malamumu makambo ma SIDA, bakoki kobangela te bokutani bwa mokolo na mokolo mpe baye bazali na bokono bazali na mposa makasi mpe lisalisi.

Liwa eyebani te mpe batu mingi ba bangelaka yango. Bato bazali na bokono bwa SIDA bazali na mposa ya kolobela maye matali bango na moto oyo batie motema : molakisi, mosakoli wa liloba lya Nzambe to moto na misala mia minganga

Kotia motema ezali eloko ya motuya. Bato wana bazali na mposa bayeba ete maye bazali koloba, bakolobela yango epai mosusu te. Kobimisa boma eye ezali okatia motema mpe kolobela ango ezali kolembisa makambo ma nkanda.

Mpo na moto oyo azali kotambola elongo to te azali kolendisa mobeli oyo eleki ntina ezali se koyoka. Mingi mingi, ezali mpenza na ntina te aloba maloba ebele. Ebongi se kotika bato ba bokono balobela bobangi na bango.

SONI MPE KOMIKANISA ETE TOSALAKI MABE

Bosangisi nzoto kati na mwasi mpe mobali oyo babalani nanu te bopesameli nzela te na bikolo mingi, lolenge moko na bosangani bwa nzoto ya mwasi na mwasi to mobali na mobali. Pona bato mingi, kobika na SIDA ekomi lokola eloko oyo ezali kotindika bango kobimisa sekele moko oyo ezali kati na bango, mpe oyo ezali kopesa bango soni. Mbala mosusu bazali komimona ete basalaki makambo mabe, to mpe bamemelaki bato basusu likama ya bozwi bokono. Likambo liye yango esalaka ete bato oyo bamikabola na bato basusu na kofandaka bango moko, to pe baboya kotala baninga na miso, mpe bamimona lokola ete bazali lisusu na ntina te na bomoto bwa bango.

Mpo na baklisto, soni oyo mpe makanisi ya komimona nkele mazalaka mpasi mingi mpo na kobika na yango. Mingi bamonaka malamumu ete bakende lisusu na ndako ya Nzambe te mpe balingaka kokutana lisusu na moto te, mpona kobanga bizaleli na bato mpe koboya ete basambisaka bango.

Bibolo na bato mingi mpe na batei ya liloba na Nzambe, wana bakanisi ndakisa na Yesu-Klisto mpe mateya na ye, basengeli kozwa lotomo na bango liboso na bato banso baye bazali na mpasi mpo na kosalisa bango. Yesu Klisto akendeke mingi liboso epai na bato baye babwakamaki to bazangi ntina mpe baoyo baboyamaki mpo alakisa bango bolingo bwa ye mpe bolimbisi. Mpo na Yesu, masumu ata maleki mabe, mokoki kaka

kolimbisama mpe moto moko te na mokili azali na mabe koleka mpo ete bato baboya kolakisa ye bolingo.

Yesu Klisto akebisaki bato na lokuta mpe atalisaka na bato na mayele mpe baoyo bamimonaki ete batambolaka na bomoi na bompeto, ete moto yonso asalaka masumu. Alobelaki bango lisusu bayeba ete Nzambe ye moko kaka akoki mpona kosambisa bato yonso.

Mpo na bato bayike, ezali mpasi te kosambisa mpe kobengana moto mpona bizaleli na ye mabe, kasi bamonaka mpasi mpona kolimbisa moto oyo mpe kolinga ye. Ndakisa na Yesu-Klisto ezali na motuya monene mpo tolanda yango.

Ndambu ya makomi maye makoki kosalisa biso mpona boyekoli biblia mpe mpona bopusi makanisi ma biso.

- Matai 7:1-5;
- Matai 25:31-46;
- Luka 5:27-32;
- Yoane 8 :1-11.

MOTUNA(M) MPE EYANO(E)

M. Ezali ya solo ete maladi ya SIDA emonanaki mbala ya liboso na mokili mwa Afrika ?

E. Eyebani te esika wapi mpenza SIDA ewuta. Sango ya bato na maladi oyo emonanaki na ngonga moko bisika mingi na mokili, ndakisa na Amerika ya likolo, na mpoto to eropa, mpe na Afrika.

M. Kisi nini oyo esalami pe etiami pona kobikisa bato na maladi ya SIDA ?

E. Tii sikoyo, ata kisi moko naino emonani te mpo ete ebikisa o bokono bwa SIDA. Ezali na ndambo ya bakisi eye ekoki kosalisa bilembo na mwa ngonga moke, kasi ezali mingi te mpe ekosenga mbongo ebele.

M. Maladi ya SIDA ekoki pe kozwa bato oyo bazali koyangela to koluka kobikisa babeli na yango ?

E. Soki bakotosa mibeko mya bopeto bwa nzoto, likama ekozala te. Basengeli bazala ekenge makasi ntango bazali kosimba bisaleli eye ekataka mpe basengeli kolata ba « gants » mpo ete bakima kosimba makila maye mazali na mikolobo.

M. Lolende nini bakoki kokunda moto oyo akufi na bokono bwa SIDA ?

E. Tokunda ye lokola moto nionso. Mikolobo to niama ekufaka elongona moto, mpe ekoki kopanzana na nsima ya liwa te. Kasi tango tozali kolengela nzoto liboso ya matanga to ya bokundi, esengeli batobola nzoto na bakisi te, mpamba te makila ya moto akufi na SIDA ekoki kovanda na mikolobo wana bangonga ebele na nsima ya kufa(Bipai mosusu, mimesano mia bango ezali kosenge batobola kisi mpo ete nzoto epola noki te).

M. Likanisi ya kosala esika pona kobomba batu bazali kobika na SIDA, ezali malamumu pona koboya maladi yango epanzana na batu basusu ?

E. Ezali mpenza malamumu mingi te na kotia bango baye bazali na SIDA esika yoko mpo balongola bango o miso ya bandeko basusu. Bato ebele bakoki kozala na mikolobo ata ko toyebi te mpe bakoki kopesa (kokabela) yango baninga-Bato baye bazali na maladi kasi bazali na nzoto kolongono bakoki mpe kosala mosala elamu o kati ya lisanga.

M. Bolei bwa maki mingi ekoki kosunga moto amibatela po azwama na bokono bwa SIDA te, ezali ya solo to lokuta ?

E. Ezali na bileyi moko te ekoki kobatela biso na SIDA.

M. Ndenge nini kobikisa maladi ya bosili makila soki makila ma mpeto mazali te pona bozongisi bato ?

E. Mpo ya kobikisa na maladi ya bozangi “fer“ (anémie) tokoki kolya bileyi biye bizali na fer ebele lokola ndunda ya mayi ya pondu, madesu na ba“ céréales“. Tokoki mpe komele mbuma ya kisi eye basalela Fer. Lolenge esusu ya kokima bosili makila ezali kopesa kisi ya baniama ya libumu na maladi na bango (ndakisa kolata sapato to lipapa mpo ya kokima ankylostome, to pe kosokola malamumu bandunda liboso ya kolia yango).

Tokoki mpe komilengele mpe komibatela mpona malaria, ndakisa na bosombi “moustiquaire“

M. Ezali ya solo ete SIDA ekoki kopesama to kozwama na nzela ya baniama ike oyo ikopumbwaka lokola ba ngungi to banzini,... ?

E. Te, SIDA ekoki kopesama te na nzela ya bangungi. Soki ezalaka kopesama na nzela ya bangungi, mbele bana na bakolo ebele balingaki kozala na yango. Tobakisa ete SIDA ezalaka na ntina ya nzoto ya moto mpo ete akola; ntango ngungi aliaka makila, mikolobo (niama ya SIDA) wana ekufi.

M. Kolataka mposo ya komibatela (to préservatifs na lifalansa) ezali kotinda bato basangisa nzoto na mwasi to mobali pe kozwa balongani ebele, ya solo to lokuta ?

E. Kozwa to kosomba bibateli wana etindaka bato mosusu na kosala bosangisi ya nzoto na mwasi pe mobali to ekobo na balongani bayike. Kasi mingi na baye balingi kosalela nzela wana, bakosalela yango ata ko bazangi bibateli. Baye bakomisaka nzoto ya mwasi to ya mobali bo biloko ya mombongo, ya kolia, esengo eye esengeli mpe boleki ntango bakosala nionso bazwa yango lolenge balingi. Na bisika eye bato bazali na maladi o kati ya bango motango koleka, bibateli bikoki kozala nzela ya malamumu.

M. Komela na kopo ya moto oyo azali kobika na SIDA ekoki pe kopesa SIDA ?

E. Te, soki ozali komele o kopo moko na moto wa SIDA, likama lizali te. Motango mwa bofandi bwa mikolobo o kati ya soyi mozali mingi te mpo epesa maladi.

M. Likama nini lizali na bosukoli bilamba esika moko na bilamba ya moto oyo azali kobika na bokono bwa SIDA ?

E. Te, likama lizali te na bosukoli bilamba bya bato ba SIDA na esika ya bato banso.

M. SIDA ekoki kopesama na nzela ya soi wana bato bazali kopepwa to koliesana minoko to mbanga ?

E. Te, tozali na ndakisa te ete SIDA ekoki kopesama na nzela ya ekopi ya monoko. Kasi, ekoki kozala ete ekopi ya monoko ekoki kopesa nzela na SIDA soki ba mpota ya mike-mike ezali o kati na minoko

M. Kovanda na moto azali kobika na SIDA na nzoto ekomonanaka na miso pamba ?

E. Te, soki moto azali kobika na SIDA, yango emonanaka na miso te.

Topesi matondi na ndako ya bobimisi mikanda na kombo ya **MacMillan Press** (*Healthy Living, Healthy Loving*, na nzela na **Janie Hampton**), mpe Moto' na botali makambo na bokolongono bwa nzoto mpe biteyelo (Ministères de la santé et de l'éducation), mpe lisusu UNICEF ya mboka ya Ouganda (Mokanda ya balakisi eye epesami elongo na mikanda misusu mitali SIDA na kati ya biteyelo), mpo ete bango nde bapesaki biso lotomo ya kosalela bililingi na bango na mokanda oyo.

SIDA ezali bokono boye bozali komema mitungisi makasi na makanisi na bato pe mituna mingi. Sango ya kobotama na yango ebimaki o eleko yoko na Amerika na elalelo ya ntango (Nord), na mikili na Caraïbes, na mpoto to Europa mpe na Afrika. Lel'oyo, bisika binso na mokili mobimba, bazali kolobela na ntina ya bato bamonani na maladi yango ya SIDA, mpe o kati ya mikili na Asia mpe na Europa na ebimelo na ntango (Est), maladi oyo ezali kopanzana na lombango mpeza.

Toyebi ete esika nini to lolenge nini SIDA ebanda. Bato mingi balukaki kokima mokumba na bokono oyo na kobwakelaka yango na basusu soki mpe na : ekolo mosusu, na lisanga na bikolo mosusu, na ndambo na mabota ya bikolo misusu. Toyeba ete, eloko eleki ntina na makambo oyo manso ezali te kokosela to kopesa mikumba na bikolo to na moto, kasi koluka nini ekoki kosala mpona kobunda na ntina ete bokono bopanzana te na bato basusu.

TOBALOLA MISO LIBOSO KASI NA NSIMA TE

Na bokomi bokomaka mokanda oyo, lisanga ya ekumenia ya ba ekelezia to *Conseil Oecuménique des Eglises* akanisi kopesa na balakisi, batei liloba ya Nzambe mpe batei ya bilenge, esaleli eye ekosunga bango koyebisa malamumu mambi matali SIDA epai na baye bazali kosala na bango elongo. Mokanda oyo ezali kotalisa na bokuse maye masengeli moto nionso ayeba na likambo etali bokono bwa SIDA mpe kopesa malakiseli malamumu na lolenge ya kolobela likambo yango. Ezali lisusu kopesa maye kosunga mosala na bato oyo bazali na mposa ya koteya to kolendisala mpe kozala elongo na bato oyo bazali kobika na bokono bwa VIH/SIDA mpe mabota ma bango.

Sima ya bobimisi mokanda ya yambo ezali kolobela makambo ya SIDA, tozwaki mikanda mingi oyo etondaki na mituna na ntina maladi oyo. Tozuaki mituna miye mitunamaki mingi mpe totie yango na mokanda oyo na biyano.